

Лінгвакультуралагічны падыход да навучання беларускай мове

Анатацыя

У артыкуле разглядаецца адзін з напрамкаў сучаснай лінгвадыдактыкі – лінгвакультуралагічны падыход, звязаны з навучаннем мове ў кантэксце культуры народа – яе носьбіта. У сувязі з тым, што ў сучаснай метадычнай літаратуры сустракаюцца розныя назвы адзначанага падыходу, аўтар абгрунтоўвае мэтазгоднасць ужывання тэрміна “лінгвакультуралагічны падыход”. З гэтай мэтай акрэсліваецца сутнасць лінгвакультуралогіі як навукі, што ўзнікла на стыку лінгвістыкі і культуралогіі і даследуе праявы культуры народа, адлюстраваныя ў мове. Артыкул раскрывае ідэі лінгвакультуралагічнага падыходу да навучання мовам, выказаныя Ё.Л. Вайсгерберам у манаграфіі “Родная мова і фарміраванне духу”; апісвае структуру культуразнаўчай кампетэнцыі, распрацаваную сучаснымі расійскімі педагогамі. Указваюцца напрамкі і сродкі рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу да навучання беларускай мове ў агульнаадукацыйных установах Рэспублікі Беларусь.

Уводзіны

Навучанне беларускай мове заснавана на спалучэнні сістэмна-функцыянальнага, камунікатыўна-дзеяснага і лінгвакультуралагічнага падыходаў. Традыцыйнымі ў лінгваметодыцы з’яўляюцца сістэмна-функцыянальны і камунікатыўна-дзеясны падыходы. Першы забяспечвае засваенне сістэмы моўных адзінак рознага ўзроўню, заканамернасцей і правіл іх функцыянавання, норм літаратурнай мовы. Другі спрыяе фарміраванню камунікатыўнай культуры, авалоданню разнастайнымі відамі маўленчай дзейнасці.

Новым напрамкам развіцця сучаснай методыкі навучання беларускай мове з’яўляецца лінгвакультуралагічны падыход, які, як адзначаецца ў адукацыйным стандарце, звязаны з усведамленнем мовы як сродку

спасціжэння нацыянальнай і сусветнай культур, як феномена, у якім знайшлі адбітак праяўленні культуры. У даследаваннях, прысвечаных узаемадзеянню мовы і культуры, мову часта называюць лютэрам культуры. Гэта тлумачыцца тым, што ў мове адлюстраваны навакольны свет, а культура з'яўляецца яго неад'емнай часткай. Разам з тым мова выступае як складальнік культуры, прычым такі, без якога немагчыма ўся яе “сума”. На гэты факт, у прыватнасці, звярнуў увагу выдатны рускі вучоны Р.О. Вінакур: ён разглядаў канкрэтную мову як “адзін з прадуктаў духоўнай творчасці пэўнага культурна-гістарычнага калектыву” [1, с. 211] і адводзіў ёй галоўнае месца ў шэрагу кампанентаў, што складаюць структуру нацыянальнай культуры (пісьменства, навука, мастацтва, дзяржава, права, мараль), паколькі мова з'яўляецца ўмовай любога культурнага ўтварэння. Таму, вывучаючы мову, чалавек, “хоча ён гэтага ці не, абавязкова становіцца даследчыкам той культуры, да прадуктаў якой належыць выбраная ім мова” [1, с. 211].

Увядзенне лінгвакультуралагічнага падыходу ў вучэбную практыку тлумачыцца заканамерным працэсам змены парадыгм адукацыі. Сёння “ведавацэнтрыйная” парадыгма, накіраваная на засваенне школьнікамі пэўнай сумы стандартызаваных ведаў, замяшчаецца культуралагічнай парадыгмай, якая прадугледжвае інтэграцыю асобы вучня ў нацыянальную і сусветную культуру. Гэта з'ява выклікана сучаснай сацыякультурнай сітуацыяй, калі адукаванасць атаясамліваецца не толькі з інфармаванасцю і кваліфікаванасцю ў сваёй справе, але і са здольнасцю “жыць паводле норм і прынцыпаў культуры свайго часу” [2, с. 455]. У лінгваметадычным кантэксце культуралагічны падыход да навучання звязаны з далучэннем вучняў да культуры народа, адлюстраванай і замацаванай у мове.

Асноўная частка

Для раскрыцця зместу і шляхоў рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу пры навучанні мове неабходна найперш акрэсліць сутнасць лінгвакультуралогіі як навукі. Узнікненне тэрміна “лінгвакультуралогія” ў 90-я гады XX стагоддзя звязана з даследаваннямі фразеалагічнай школы пад

кіраўніцтвам В.М. Тэліі і работай В.В. Вараб'ёва “Культуралагічная парадыгма рускай мовы”. Лінгвакультуралогія як навука ўяўляе сабой “памежную зону” на стыку мовазнаўства і культуралогіі. З’яўляючыся прадуктам антрапацэнтрычнай парадыгмы ў лінгвістыцы, лінгвакультуралогія даследуе тыя праявы культуры народа, якія адлюстраваліся ў мове: “аналізуецца чалавек у мове і мова ў чалавеку” [3, с. 6]. Аб’ект лінгвакультуралогіі ўяўляе сабой “даследаванне ўзаемадзеяння мовы, якая ёсць транслятар культурнай інфармацыі, і культуры – гістарычнай памяці народа” [4, с. 11]. Такім чынам, фундаментальныя праблемы лінгвакультуралогіі сканцэнтраваны ў цэнтральнай трыядзе гэтай галіны ведаў – “чалавек (нацыянальная асоба) – мова – культура (сістэма матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей)” [5, с. 99]. Сёння даследчыкі выдзяляюць 10 прадметаў даследавання лінгвакультуралогіі:

- 1) безэквівалентная лексіка і лакуны (прадмет апісання ў лінгвакраіназнаўстве);
- 2) міфалагізаваныя моўныя адзінкі, абрадава-рытуальныя формы культуры, легенды, звычаі, павер’і;
- 3) парэміялагічны фонд мовы;
- 4) сімвалы, стэрэатыпы, эталоны, рытуалы;
- 5) вобразы;
- 6) стылістычны ўклад розных моў;
- 7) маўленчыя паводзіны;
- 8) узаемадзеянне рэлігіі і мовы;
- 9) галіна маўленчага этыкету [4, с. 12];
- 10) тэкст як адзінка культуры.

Лінгвакультуралагічны падыход толькі ўкараняецца ў практыку навучання мовам. Гэты тэрмін пакуль не замацаваўся ў метадычнай літаратуры, сустракаюцца розныя назвы адзначанага падыходу: лінгвакультуралагічны, культуралагічны, лінгвакраіназнаўчы, культуразнаўчы, этнакультурны, этнафілалагічны, сацыякультурны і інш.

На нашу думку, тэрмін “культуралагічны падыход” (Т.Ф. Новікава і інш.) мэтазгодна ўжываць не ў дачыненні да выкладання асобнага вучэбнага прадмета, а ў адносінах да ўсяго адукацыйнага працэсу, паколькі аб’ём адпаведнага паняцця дастаткова шырокі: гэта “сукупнасць метадалагічных прыёмаў, якія забяспечваюць аналіз любой сферы сацыяльнага і псіхічнага жыцця (у тым ліку сферы адукацыі і педагогікі) праз прызму сістэмаўтваральных культуралагічных паняццяў, такіх, як культура, культурныя ўзоры, нормы і каштоўнасці, уклад і лад жыцця, культурная дзейнасць і інтарэсы і г.д.” [6 , с. 65]. Пры гэтым паняццёвы апарат культуралогіі не з’яўляецца прадметам вывучэння ў курсе мовы. Аднак перавагу тэрміну “лінгвакультуралагічны падыход” у выкладанні мовы нас вымушае таксама істотная розніца ў аб’ектах даследавання культуралогіі і лінгвакультуралогіі: першая імкнецца да сістэмнага разумення свету культуры і ўяўляе сабой сінтэз некалькіх навук, якія вывучаюць культуру, у той час як другая дае “апісанне фактаў мовы і культуры ў іх узаемадзеянні і ўзаемасувязі” [5, с. 98].

У 70-я гады XX стагоддзя расійскімі мовазнаўцамі Я.М. Верашчагіным і В.Р. Кастамаравым быў прапанаваны тэрмін “лінгвакраіназнаўства” ў сувязі з вывучэннем рускай мовы як замежнай. Сутнасць лінгвакраіназнаўчага падыходу – у азнаямленні школьнікаў з культурай краіны той мовы, якая вывучаецца, а таксама фарміраванні “здольнасці здабываць з адзінак мовы краіназнаўчую інфармацыю і карыстацца ёю, дасягаючы паўнаўдаснавадзенай камунікацыі” [7 , с. 140]. У выкладанні замежнай мовы спасціжэнне стэрэатыпаў паводзін і рэалій, характэрных для пэўнага народа, адбываецца з мэтай “уваходжання” ў чужую культуру і пераадолення магчымага культурознаўчага шоку. Калі ж мець на ўвазе выкладанне роднай мовы, то тэрмін “лінгвакраіназнаўчы падыход” недастаткова дакладна раскрывае аспект навучання мове ў кантэксце культуры народа – яе носбіта, паколькі частка тэрміна *-краіназнаўчы* ў пэўнай ступені абмяжоўвае матэрыял, які падлягае засваенню, знаёмствам з геаграфічным становішчам, прыроднымі

ўмовамі, дзяржаўным ладам краіны. Падобныя звесткі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі Рэспублікі Беларусь вучні засвойваюць на ўроках геаграфіі, гісторыі, курса «Чалавек. Грамадства. Дзяржава». У сувязі з гэтым акцэнтаванне ўвагі на краіназнаўчым аспекце абмяжоўвае магчымасці новага падыходу ў выкладанні роднай мовы.

Сёння ў расійскай лінгваметодыцы паступова замацоўваецца ўжыванне тэрміна “культуразнаўчы падыход” (А.А. Быстрова, В.А. Даманскі, С.І. Львова, Л.І. Новікава і інш.), які, на нашу думку, не ў поўнай меры адлюстроўвае сутнасць новай з’явы, паколькі другая частка тэрміна – -знаўчы (-ведческий) – засяроджвае ўвагу на прапанаваных для засваення ведах. Пры гэтым за рамкамі намінацыі застаецца практычная дзейнасць вучняў – авалоданне ўменнямі карыстацца атрыманымі ведамі ў працэсе маўленчых зносін.

На карысць тэрміна “лінгвакультуралагічны падыход” (у параўнанні з назвамі “этнакультурны” “этнафілалагічны”, “сацыякультурны”), мяркуем, гаворыць і той факт, што задачы і аб’ект вывучэння лінгвакультуралогіі больш дакладна адлюстроўваюць сутнасць новага падыходу, чым праблематыка этна- і сацыялінгвістыкі: “калі этналінгвістыка аперыруе пераважна гістарычна значнымі звесткамі і імкнецца ў сучасным матэрыяле знайсці гістарычныя факты таго ці іншага этнасу, а сацыялінгвістыка разглядае выключна матэрыял сённяшняга дня, то лінгвакультуралогія даследуе і гістарычныя, і сучасныя моўныя факты праз прызму духоўнай культуры” [3, с. 11].

Такім чынам, лічым абгрунтаваным ужыванне ў нарматыўных дакументах (праект канцэпцыі моўнай адукацыі, адукацыйныя стандарты па беларускай і рускай мовах у Рэспубліцы Беларусь, вучэбныя праграмы) тэрміна “лінгвакультуралагічны падыход”.

Ідэі лінгвакультуралагічнага падыходу да навучання мовам не з’яўляюцца прадуктам выключна сучаснага жыцця. Яны распрацоўваліся

асобнымі айчыннымі і замежнымі вучонымі-мовазнаўцамі, метадыстамі і настаўнікамі ў мінулым.

Вялікую цікавасць выклікае манаграфія “Родная мова і фарміраванне духу” (1929) заснавальніка еўрапейскай этналінгвістыкі Ёхана Леа Вайсгербера, канцэпцыя якога ўяўляе сабой развіццё трох ідэй пачынальнага параўнальнага мовазнаўства Вільгельма фон Гумбальта:

- мова – гэта дзейсная сіла;
- мова заключае ў сабе пэўны светапогляд;
- мова мае ўнутраную форму.

Мэту выкладання мовы Вайсгербер бачыў у “пабудове моўнага светаразумення ў дзіцяці” [8, с. 158], а стрыжнем выкладання мовы, з якім звязаны асобныя аспекты (пастаноўка вымаўлення, навучанне арфаграфіі, граматыцы, адточванне стылю), лічыў зместавы бок мовы, удакладняючы, што выкладанне мовы “павінна перш за ўсё праясняць і культываваць у дзіцяці паняцці і мысліцельныя формы, закладзеныя ў мове” [8, с. 160]. Акцэнтуючы ўвагу на важнасці даследавання “слоўніка народа”, які з’яўляецца вынікам паняццйнай перапрацоўкі ім свайго вопыту, Вайсгербер сцвярджаў, што спасціжэнне лексікі вядзе да разумення паняццйнага свету народа.

Калі вывучэнне замежнай мовы Вайсгербер расцэньваў пераважна як “сродак пранікнення ў чужы духоўны свет” [8, с. 162], то ў выкладанні роднай мовы вучоны бачыў дзве функцыі: 1) праз пасрэдніцтва роднай мовы павінен адкрыцца шлях да багаццяў культуры свайго народа; 2) “мова павінна ў першую чаргу ажыць унутры чалавека як самае выдатнае тварэнне культуры, даць яму аснову для ўсяго яго мыслення і паводзін” [8, с. 162].

У сучаснай расійскай лінгваметодыцы (А.А. Быстрова, В.І. Капінос, С.І. Львова) назіраецца спроба вызначыць мэты навучання, яго змест, узроўні ведаў, уменняў і навыкаў праз фарміраванне ў вучняў пэўнага набору кампетэнцый: лінгвістычнай (мовазнаўчай), моўнай, камунікатыўнай і культуразнаўчай. Культуразнаўчая (этнакультуразнаўчая) кампетэнцыя, якую

назваюць таксама нацыянальна-культурным узроўнем валодання мовай, прадугледжвае “асэнсаванне мовы як формы выражэння нацыянальнай культуры, узаемасувязі мовы і гісторыі народа, нацыянальна-культурнай спецыфікі рускай мовы і рускіх маўленчых паводзін, фарміраванне моўнай карціны свету, авалоданне нацыянальна-маркіраванымі адзінкамі мовы, рускім маўленчым этыкетам, культурай міжнацыянальных зносін” [9, с. 28 – 29]. У структуру культуразнаўчай кампетэнцыі метадысты ўключаюць веды, а таксама вучэбна-моўныя і прыватнамаўленчыя ўменні. На ўзроўні ведаў фарміраванне культуразнаўчай кампетэнцыі прадугледжвае авалоданне лінгвакультуралагічнымі паняццямі, адзінкамі мовы з нацыянальна-культурным кампанентам значэння, звесткамі пра сацыяльна-культурныя стэрэатыпы маўленчых паводзін; на ўзроўні ўменняў – развіццё здольнасці аналізаваць адзінкі з нацыянальна-культурным кампанентам значэння, адэкватна ўжываць нацыянальна-маркіраваныя адзінкі мовы, стэрэатыпы маўленчых паводзін [9, с. 35].

Лічым, што ўключэнне ў кола ведаў, якія фарміруюць названую кампетэнцыю, лінгвакультуралагічных паняццяў (да іх адносяцца, напрыклад, культурная канатацыя, лакуна, лінгвакультурэма, лінгвакультурнае поле, логаэпістэма, міфалагема, унутраная форма слова і інш.) ускладніць працу настаўніка, паколькі гэта патрабуе ад яго спецыяльнай падрыхтоўкі, а ад вучняў – засваення дадатковага аб’ёму культуразнаўчай інфармацыі.

У метадычнай літаратуры прапануюцца два напрамкі ў рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу:

1) навучанне мове ў кантэксце нацыянальнай культуры, што прадугледжвае ўключэнне ў змест прадмета “Беларуская мова”

- выказванняў пра родную мову, якія належаць выдатным стваральнікам айчыннай культуры;
- тэкстаў з нацыянальна-культурным кампанентам;
- нацыянальна-маркіраваных адзінак мовы;

- стэрэатыпаў маўленчых паводзін;
- канцэптаў духоўнай культуры беларускага народа і г.д.;

2) пазнанне нацыянальнай культуры ў дыялогу і ва ўзаемадзеянні з культурай іншых народаў, што звязана з

- асэнсаваннем асаблівасцей беларускай мовы на фоне яе супастаўлення з іншымі мовамі;
- выяўленнем агульных рыс у беларускай і іншых (блізкароднасных і неблізкароднасных) мовах.

У навучанні беларускай мове складваецца трэці напрамак – арганізацыя ў сістэме дапрофільнай падрыхтоўкі і профільнага навучання

- факультатыўных заняткаў (V – VIII класы);
- курсаў на выбар (IX – XII класы) культурознаўчага зместу.

Заклучэнне

Такім чынам, асноўная мэта лінгвакультуралагічнага падыходу пры навучанні беларускай мове – далучэнне школьнікаў да каштоўнасцей айчыннай і сусветнай культур, якія знайшлі адбітак у мове, культуралагічнае развіццё асобы вучня на аснове ўзаемадзеяння мовы (маўлення) і культуры. Ужыванне ў нарматыўных дакументах (праекце канцэпцыі моўнай адукацыі, адукацыйных стандартах па беларускай і рускай мовах, вучэбных праграмах) тэрміна “лінгвакультуралагічны падыход” тлумачыцца сувяззю адпаведнага лінгвадыдактычнага напрамку з праблематыкай лінгвакультуралогіі – навукі, што вывучае факты ўзаемадзеяння мовы і культуры народа – яе носьбіта.

Спроба тэарэтычнай распрацоўкі асобных ідэй лінгвакультуралагічнага падыходу да навучання мовам была зроблена Ё.Л. Вайсгерберам у манаграфіі “Родная мова і фарміраванне духу” (1929). У сучаснай расійскай лінгваметодыцы спасціжэнне праз мову светапогляду народа, яго гісторыі і культуры атаясамліваецца з фарміраваннем у вучняў культурознаўчай кампетэнцыі, заяўленай адукацыйнымі стандартамі Расійскай Федэрацыі.

У рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу ў агульнаадукацыйных установах Рэспублікі Беларусь можна выдзеліць тры напрамкі: 1) навучанне беларускай мове ў кантэксце нацыянальнай культуры; 2) дыялог культур; 3) развіццёвыя (агульнакультурныя) курсы ў сістэме дапрофільнай падрыхтоўкі і профільнага навучання.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

- 1 . Винокур, Г.О. О задачах истории языка / Г.О. Винокур // Избранные работы по русскому языку. – М., 1959. – С. 207 – 226.
- 2 . Межуев, В.М. Культура и образование / В.М. Межуев // Наука и образование на пороге III тысячелетия: материалы Междунар. конгресса, Минск, 3 – 6 окт. 2001 г. / НАН Беларуси, М-во образования Респ. Беларусь [и др.]; редкол.: А.П. Войтович [и др.]. – Минск, 2001. – С. 455 – 462.
3. Маслова, В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
- 4 . Маслова, В.А. Введение в лингвокультурологию: учеб. пособие / В.А. Маслова. – М.: Наследие, 1997. – 207 с.
- 5 . Воробьев, В.В. О статусе лингвокультурологии / В.В. Воробьев // Материалы IX Конгресса МАПРЯЛ, Братислава, 1999 г. / Редкол.: Ю.Е. Прохоров [и др.]. – М., 1999. – С. 96 – 117.
6. Крылова, Н.Б. Культурология образования / Н.Б. Крылова. – М.: Народное образование, 2000. – 272 с.
- 7 . Азимов, Э.Г. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков) / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. – СПб.: Златоуст, 1999. – 472 с.
8. Вайсгербер, Й.Л. Родной язык и формирование духа / Й.Л. Вайсгербер. – 2-е изд. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 232 с.
9. Обучение русскому языку в школе: учеб. пособие для студентов пед. вузов / Е.А. Быстрова [и др.]; под ред. Е.А. Быстровой. – М.: Дрофа, 2004. – 240 с.